

do baroka nazaj v naši stavbni zgodovini nimajo para ne na elementarnosti velikopotezne koncepcije, ne na samozavesti, s katero se predstavljajo, in ne na družabni pomembnosti. V področju cerkvenega stavbarstva sta nastali dve veliki deli, pri katerih je vse usmerjeno preko generacije, ki ju ustvarja, v nove čase. V področju svetnega stavbarstva pomenita isto stadion in stopnišče Trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani ter v aranžiranju trgov in mestnih vedut ureditev Sentjakobskega trga v Ljubljani.

Nisem zastonj omenil v ti zvezi baroka. Kajti vse, kar je med njim in nami, je ali dekadenca baročnih oblik ali pa eklekticizem historičnih formul, pri čemer nove rešitve tlači očividna negotovost, pomanjkanje stvariteljske fantazije, ki edino more pregnesti celoto, ter popolna nejasnost glede estetike materiala in oblik. Razmerje sedanjih do teh arhitektur (vzemite za zgled samo Narodni dom z ogromno, prostorninsko ubito vežo in kljub monumentalnemu hotenju nemonumentalnim stopniščem, ali Narodni muzej z nepraktično visokimi prostori, katerih upravičenost je samo v estetskem učinku zunanjsčine in s prav tako nelepno pretrgano celoto veže in monumentalnega stopnišča, ki je vsled svoje nepraktičnosti in nerodnosti višek možnega; spomnite se katerekoli velike cerkvene stavbe 19. stoletja, n. pr. župne cerkve v Žireh itd.) je kakor doneča, publika fraza v primeri s preprosto, točno besedo misleca, ki brez ovinkov označi bistvo stvari. Tak je barok, tak je značaj novih del, o katerih govorimo. Barok je ustvaril v Mestnem trgu tako estetsko celoto, da tri desetletja po potresu uničujejo njeno lice, a jim do danes ni uspelo razdreti prvotnega značaja: en sam, nedvomno preračunjen poudarek, rotovž in en sam nameravan okras prostornine (Robbov vodnjak), vse drugo pa sama igra črt in ploskev, skoro absoluten, v rafinirano perspektivo premaknjen shema in vendar skrajno vpoštevanje naravnih predpogojev ob enem. Barok nam je dal ne samo harmonične, ampak obenem naravnost pretresujoče samozavestne prostornine v šenklavški cerkvi in nunski cerkvi; barok je ustvaril veže in stopnišča v naših starih odličnih hišah, kjer je veža res veža in stopnišče prijetna igrača arhitekturnih oblik in preišljenih razsvetljav, in te prijetno in brez truda dvigne tja, kamor te pelje pot v višja nadstropja. Barok je znal postaviti formo kot formo, da te sama prevzame brez ozira na material ali slučajno okrasitev. Tako ostane ogrodje Mestnega trga učinkovito brez ozira na slučajno okrasitev ali neokrasitev posameznih fasad, tako učinkuje skoro naga arhitektura nunske cerkve jačje kot vsestransko podprti in dekorativno tolmačeni prostor stolnice, a prav tako so stavbe 19. stol. celo s svojim dekorjem prazne in tipična primera zunanjsčine trnovske cerkve ali Narodnega doma delujeta kot surov shema, ki se ga ni doteknila oblikujoča roka čutečega in estetsko snujočega človeka-umetnika.

Take neminljive kvalitete vsebuje umetnost Plečnikove šole v vseh smereh arhitekturnega ustvarjanja. Če ne najdejo ta dela splošnega glasnega odmeva, je vzrok pač ta, da naša generacija še vedno nima čuta za prave kvalitete umetniških del in ne ume zavzeti napram novim pojavom stališča brez predsodkov. Kdor ima odprto oko, pa čuti, kako je zadnje

leto nevidna roka segla pod ramo mestnemu stavbnemu uradu in pomaknila njegova dela na nivo, ki ga pri nas že zdavnaj nismo bili vajeni. Kako bahato, velikomestno se je razmaknila cesta pred glavnim kolodvorom in vsak robnik vrši svojo službo s tako resnostjo in samozavestjo kot bi šlo za najvažnejši posel. Kako je čez noč izginila puščava in puščoba s trga sv. Jakoba! In čuli smo, kako se snuje Turjaški trg v monumentalno idilo, kakršne občudujemo v najintimnejših italijanskih trgih. Rešitev s kakim spomenikom — ni treba, da je ravno kralj Peter I! —, ki jo je predlagal dr. K. Dobida, moremo samo priporočiti! — Kaj so stopnice, ki ne utrujajo, ampak so sama udobnost in igra motivov, postavljenih v luč pred poltemnim ozadjem, to po dolgem času zopet doživljamo v Ljubljani pri novem stopnišču Trgovske in obrtniške zbornice. In kdor hoče doživeti, kako jih je mogoče udobno speljati na višino, naj si ogleda stolp v Bogojini. Pred tem dejstvom preneha vsako modrovanje o tem, zakaj ima stolp tako in ne drugačne oblike. Trgovska in obrtniška zbornica pa, ki je opremljena vsa z domačimi močmi in domačim materialom, je ob elitni popolnosti obdelave in forme obenem najboljši dokaz, da so naši obrtniki pod primernim vodstvom zmožni izvrševati tudi najizbranejša dela in da absolutno več ne drži še vedno ukoreninjena misel, da se moramo za finejša dela posluževati le tujih sil in tujih materialov. Delo v zbornici pomeni poleg uresničenja velikih estetskih kvalitet posebno utrditev naše stvariteljske samozavesti. — Šišenska cerkev naj bo v drugi smeri potrditev tej sorodne misli, namreč, da ima vsak material, ki ga njegovemu pristnemu značaju primerno porabimo in kombiniramo, popolne estetske kvalitete, ki jih je treba samo dvigniti iz njega in jih njegovi skromnosti ali bahatosti primerno podati. Surova opeka, naravni značaj betona in naravna bela stena so trije osnovni elementi, ki nastopajo v notranjščini te cerkve, katero odlikuje za naše razmere brezprimerna monumentalnost. Surova opeka se kaže v spodnjih delih okvirnih sten, v valjih stebrov, v obhajilni mizi in prižnici. Za človeka z današnjim pojmovanjem estetike in monumentalnosti je to pač nemogoče! In vseeno vas lahko en sam obisk prepriča, koliko mehke in nevsiljive elegancije veje po tem prostoru in tista mehkoča, ki jo v izrednih kombinacijah ustvarja edino zlato, je naravnost osnovni motiv estetskega doživetja v tem prostoru. O otipljivih kvalitetah te in bogojinske cerkve, ki jih tvorijo slikovite kombinacije arhitektonskih elementov, prostornih razporeditev in svetlobnih poudarkov, mi pač ni treba več govoriti.

(Dalje.)

Zapiski

Slovensko slovstvo

Alojzij Gradnik: *De profundis*. Ljubljana, 1926. Založba »Jug«. Str. 112.

Med onimi slovenskimi liriki, ki so rasli vzporedno ob moderni, uspešno se hranec z njenimi umetnostnimi spoznanji in dognanji, priznavam Gradniku odlično prvenstvo. Navedena pesniška zbirka sicer ni trdno oporišče za tako mišljenje, če

jo motrim izolirano, ali celo z opazovališča borbene sodobnosti, a to moje prepričanje sloni na celoti njegovega dela, ki ga moramo že danes, če naj izrečemo pravilno in pravično sodbo o njem, presojati v tako zamišljenem okviru, upoštevajoč pri tem že tudi zgodovinsko ozadje časa in kulture. Moj vidik more biti končni sodbi, kakor tudi pesniku samemu le v prid, ker osnovna črta notranje rasti pri Gradniku ni linija ali lok izprožene vzmeti, ki se nikjer ne ustavi, razen v začetku in koncu, marveč je to spirala neenakih krogov, kjer se obroč prepleta z obročem, ožarjen zdaj od močnejšega zdaj od slabejšega vala luči. Ta menjava svetlobe, ki se razteka iz neskončnega ozadja in tvori, ko se umiri in izkristalizira, prekrasen okvir za oder življenja. Je edina vidna razlika življenjskega nazora in čustva; manifestira se navidezno neenotno, a nima seveda nič opraviti z »razdobji«, ker se vsa drama sreča vrši in završi na eni sami, prvotni ploskvi. To osnovno lice je pri Gradniku bliže Cankarju kot Župančiču, če mu že za hrbet postavimo primero iz sveta, kjer korenini, čeprav izrečno izključujem vsako osebno analogijo. Kajti ta osnovna struktura duhovnega obraza je vselej le odraz nadosebne elementarne zakonitosti in kozmične usodnosti, dar ali kazen višnjih moči. To mi pojasni marsikaj, kar se navidez pač zdi neobičajno, tako na primer šele zdaj, ob tretji zbirki jasneje razberem globljo vzročnost sil, ki so si v medsebojnem borenju podajale rokē, da ali vzdrže svode neskončnosti ali pa podležejo oblastem sveta. Mojim očem se zdajle odpirajo brezna, kjer vidim razodeto podobo enega človeškega srca, enega življenja, enega trpljenja — podobo, ki jo ožarja srebrni blesk samote in pa mrzli, mrzli svet brezupnega ponosa, ki vanj ne vodi cest nobena in odkoder ni poti nazaj k belim stolpovom bratstva. Razodeva se mi osnova duševnih tal, kjer so pronicali podtalni viri življenja in ustvarjanja. Razdrta enotnost tostransko usmerjenega svetovnega nazora in resničnosti, ki se z usodno neobhodnostjo izmika praznim rokam, zastavlja pogon notranjih sil. Kriza individualizma se pričinja rano in iz začaranih mejâ kulturne epohe, ki kulminira v visokem vrhu stoletja, vezoč par desetletij v sklenjen krog, ni za človeka, ki sledi mračnemu demonu zemlje, izhoda nikamor — ne naprej, ne nazaj. Tu se pričinja osebna tragika, ki izpodmika tla življenjskemu nazoru in čustvu, v enaki meri pa tudi stavlja usodne meje tvorni sili pesniškega genija. Prvotna neposredna življenjska radost se umika trudni resignaciji, ž njo ugaša žar mladosti, ker ga ne hranita več ekstatična svoboda sproščenih sil in opoj zemlje, ki sta na vek prešla. Stiska duše je ogromna, a iz kaosa zrušenega osebnega sveta ni nobenega razgleda do nove zemlje, ker on v bistvu ni duhovni človek, ki bi poznal etično žrtev in religiozno vdanost, ki nas edini moreta postaviti v višjo resničnost objektivnega, nadosebnega sveta. Solipsizem in ponos mu branita na pot spokornosti duha, rajši biča upornost poraženega srca z brezupnostjo salomonske modrosti nihilizma. Takšna brezpogojna pokorščina svojemu demonu, ki ali ne more ali ne sme drugače, povzroča pač metafizično nujnost tragike. Prav radi te usmerjenosti je Gradnik skrajno oseben in z njegovega

notranjega obraza ni mogoče razbrati občečloveških potez. Eterično tišino in nežnost, ki od časa do časa z belim prtom sproščenega miru pregrneta mrakove duše, prebujajoč v nji srebrne slutnje onostranstva, vselej preglasita nagon in kri in zato pri njem ni svetlo niti takrat, ko se, pač le na videz, obrnjen od vsega snovnega, zamika v blede privide zadnjih, nadzemskih skrivnosti. A smrt je njemu le spovračanje osebnega, ne začetek novega življenja. Tu moremo govoriti pač le o snovni metamorfozi, obrisi duhovnosti niso še vidni niti v osnovi. Spovrača se z gorečih mejâ, ki ločijo dvoje svetov, in pada v brezna varanega videza, gnan od sredobežnosti svojega bistva. Moč univerzalnosti in večnostni pomen zadobi njegovo ustvarjanje le redko, povsod tam, kjer so prvine, doživetja in pesniške oblike občutene in podane simbolno.

S tem smo dospeli do osnov umetniškega oblikovanja, čigar prvine so pač pognale pod varstvom duha moderne; njen idejni in formalni vpliv je povsod očiten, deloma opazimo celo vpliv mnogo starejše tradicije. Kljub temu najdem marsikaj, kar ga ostro loči od nje in ga individualno svojstveno karakterizira. Te posebnosti so mešani plod rase, tradicije in zgodovine in pa osebnega temperamenta in naziranja. Tam, kjer preneha zunanji vpliv, ga označuje prirodnost, neposrednost in sila, ki sama vre v izraz, a le v prvi zgodnji dobi, ko še ni sledu o utrujenosti, vsaj stvariteljski ne, pozneje se neposrednost umika oblikovni iskanosti, parnasovstvu in formalizmu, intuicijo notranjega pogleda nadomešča abstraktno pojmovanje brez žara emocionalnosti in brez moči prepričevalnosti. Razodeva se racionalistična in klasicistična usmerjenost, tako so razumljive tudi vse prozaičnosti in formalni pesniški rekviziti, ki nadomeščajo pristnost. Fragmentarna uspelost močno pogreša zadnje odločilne črte in odvisnost od materiala in tehnike zastira čar lepote, ki se odkriva le tam, kjer je dosežena skladnost, ki veže notranji in zunanji element v novo, višjo, sintetično enoto. Prav radi tega sem prepričan, da resnični cenilci njegovega dela ni v prid, če ga estetski dilentatizem naše žurnalistične kritike postavlja ob bok — Prešernu! France Vodnik.

Rosna jutra. — Naslov je simbolična označitev pesniške zbirke, ki so jo izdali maturanti mariborske gimnazije. Krivico bi delali mladim literatom, ako bi jih opravičevali zgolj z njihovo mladostjo (Tabor z dne 16. t. m.). Ni morda vse dozorelo, toda iz zbirke veje resnično pesniško občutje. Izžareva pa samostojno mislečega duha, ki hoče ustvarjati in izluščiti novih vrednot in lepote. Kvantitativno ne nudi mnogo: Sedem večina liričnih pesmi, dvoje črtic in dramatični odlomek nam odkrivajo hrepenenje in čutenje pesniške generacije, ki se zbira krog svojega glasila »Stražnji ognji«. Prevladuje lirika in to reflektivna. Kar je ljubavnih pesmi, ne pomenijo novih potov. Vse to je bolj epigonsko. Župančič je vsem prešel v meso in kri. Tem zanimivejša pa je miselna poezija, ker nam razkriva mišljenje in stremljenje mladine, ki postaja zopet aktivna izza neplodnih let strahote. Svetovna vihra je vrgla mladino iz ravnotežja in ji prinesla globoko razočaranje. Ne sluteč, da služi le izrastkom, se je izpostavljala v metežu nacionalizma in kapitalizma, toda njene nade in težnje so se